

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

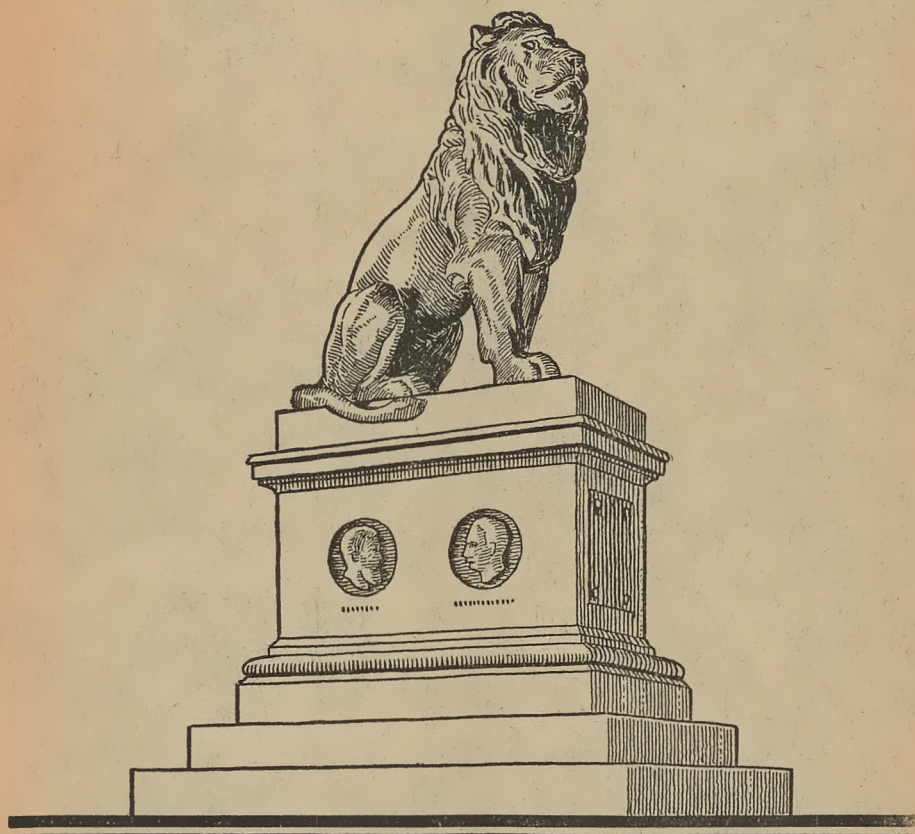
Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HEIMDAL'S SKRIFTER 1

H. Engberg-Tedersen

SYDSLESVIGS NÆRINGS LIV
i 100 ÅR

H. HAGERUP'S FORLAG

1945

H. Engberg-Pedersen

**Sydslesvigs Næringsliv
i 100 Aar**

H. HAGERUP'S FORLAG

KØBENHAVN 1945

FORORD

Dette Skrift er et Led i Arbejdet paa at oplyse det danske Folk om Forholdene i vort Grænseland. Det forsøger at give en historisk Fremstilling af Udviklingen i Sydslesvigs Næringsliv i det sidste Hundredeaar sammenlignet med, hvad der hændte i den tilsvarende Periode i Nordslesvig og det øvrige Danmark. Det afsluttende Kapitel falder uden for den historiske Ramme. Det bygger paa den Forudsætning, at Sydslesvig frigøres fra Tyskland, og at der aabnes Muligheder for et dansk Arbejde i dette gamle danske Land. I Kapitlet undersøges det, hvilke Chancer og Opgaver for en dansk økonomisk Indsats, der i saa Fald vil foreligge.

Det er et rimeligt Læserkrav, at Forfatteren præsenterer sig i sit Forord. Det skal da ikke være nogen Hemmelighed, at han hører til dem, der ønsker det afsluttende Kapitels Forudsætninger virkeiiggjort. Men uanset denne personlige Opfattelse har det været Maalet at give en fuldt paalidelig Fremstilling af Emnet. Det har været vanskeligt, fordi Sydslesvig har været et lukket Land, medens Arbejdet har staaet paa; men det er Forfatterens Haab, at det alligevel er lykkedes at give et i store Træk sandfærdigt og udtømmende Billede af Næringslivet i vort Grænseland.

H. ENGBERG-PEDERSEN.

Før 1864.

Den folkelige Baggrund.

For godt og vel et Aarhundrede siden skete der noget afgørende i Sønderjyllands lange, mærkelige Historie. Denne gamle danske Landsdel havde i Tidernes Løb faaet den ejendommelige og ulykkesvangre Stilling, at den ikke længere var en Del af Kongeriget Danmark, men havde faaet en særlig Titel: Hertugdømme og et særligt Navn: Slesvig, ligesom den i nogle Henseender styredes sammen med det tyske Land Holsten, hvor den danske Konge var Hertug. Rigtignok hørte Sønderjylland endnu med til Danmarks Rige, hvad Holsten aldrig havde gjort, og den danske Grænse mod Syd gik i Grunden endnu som fra Arildstid langs Ejdereen, der skiller Sønderjylland fra Holsten. Men denne klare Afgrænsning mellem dansk og tysk var i Aarhundredernes Løb blevet tilsløret som Følge af Tyskernes Indtrængen i det sydlige Sønderjylland og de danske Kongers Stræben efter at holde sammen paa alle deres Lande, de være sig tyske eller danske. De ulykkelige Følger udeblev ikke.

I 1830erne og 40erne oplevede Sønderjylland som det øvrige Danmark en folkelig Vækkelse. Jævne Mennesker i By og paa Land opdagede — hvad der i umindelige Tider havde været sandt, men glemt — at de hørte til det danske Folk. Ikke blot havde de samme Konge og Regering, men de levede midt i et folkeligt Fællesskab, hvis Rigdomme stod parat for enhver, der vilde modtage dem. Til Danmarks Ulykke naaede denne folkelige Selvbesindelse ikke stort længere mod Syd end til midt i Sønderjylland. Nede i

de Egne, vi nu kalder Sydslesvig, havde i mange Aarhundreder indflyttede Tyskere som Godsejere, Prælater og Embedsmænd haft det store Ord overfor den gamle danske Befolkning. Disse Tyskere bekendte sig nu naturligvis mod Syd. Nogle deltog direkte i de stortyske Drømmerier, andre opfandt det folkelige Utske, der fik Navnet Slesvig-Holstenismen, og agiterede voldsomt for en fuldstændig Sammensmeltning af de to Hertugdømmer. De gamle danske Slægter dernede, som stadig udgjorde Størstedelen af Befolkningen, evnede ikke at frigøre sig for de mange Aars Underkuelse og naa frem til en folkelig Selvbesindelse. De levede videre i deres fortrykte Stilhed, eller de overgav sig til de buldrende Paa-stande om, at de var Slesvig-Holstenere, og at deres gode danske Folkemaal var et »verdorbenes Dänisch«. Dermed var Tærningerne kastede for Sydslesvigs Skæbne langt ud i Fremtiden.

Næringslivet i 1840erne.

For 100 Aar siden var der i det økonomiske Liv ikke noget Skel mellem det sydlige og nordlige Sønderjylland. Landbruget var Hovederhvervet i hele Hertugdømmet, og de Skillelinier, der skabtes af Klima og Jordbund, løb paa langs ned gennem Landet. Østerude mellem de lange Fjorde findes det frugtbare, bakkede Morænelandskab, der gør sine Dyrkere til velstillede Folk; midt i Landet ligger flade, sandede Hedesletter med Lyng, Mose og fattig Jord, og længst ude mod Vest har Havet skabt de lave, sumpede Marskstrækninger, der giver rig Græsning for Kvæget.

Heller ikke Handel, Haandværk og den spirende Industri kendte nogen Grænse langs Flensborg-Tønderlinien. Oppe ved Kongeaaen skilte en Toldmur Sønderjylland fra det øvrige Danmark, men den sydlige Toldgrænse løb helt nede ved Elben, saa de to Hertugdømmer i toldmæssig Henseende var en En-

hed. Der var i Danmark et Arbejde i Gang for at gøre alle den danske Konges Lande til eet Toldomraade, saa den naturstridige Kongeaagrense i hvert Fald i denne vigtige Henseende kunde blive udryddet, og Toldloven af 1838 havde været et Skridt i den Retning.

Aarene indtil 1848 var en Opgangstid for Nærings- **Landbruget.** livet i Sydslesvig som i hele Danmarks Rige. Korn var dengang den vigtigste Vare i den danske Produktion, og Kornpriserne steg. I Modsætning til hvad der nu er Tilfældet, stod Sydslesvigs Landbrug for 100 Aar siden paa et mere fremskredent Standpunkt end det, man kendte længere nordpaa. En stor Del af Jorden dernede, især paa de frugtbare Halvøer *S v a n s* og *A n g e l* og længere mod Syd i *J æ r n v e d*, ejedes af holstenske Godsejere, som fra deres Hjemland havde indført Mejeribruget til deres sønderjydske Godser. Ved Siden af Kornavlens spillede derfor Kreaturholdet en større Rolle her end i det øvrige Danmark.

I Angel opdrættede Bønderne den berømte røde Anglerace, der allerede nu solgtes vidt omkring og paa Grund af sin store Mælkeydelse blev en af Grundstammerne i det røde danske Malkekæde. Og Marskegnene var som skabte til Kvægavl. Her lagde man særlig Vægt paa at fede Stude til Slagtning. Alle disse Landbrugsvarer kunde i 1840erne glæde sig over gode Markeder med stigende Priser, og som Velstanden voksede paa Landet, bredte den sig videre til Byerne, hvis Borgere var Bøndernes Aftagere eller Leverandører.

F l e n s b o r g var næst efter København Dan- **Byerne.** marks største og rigeste By og havde svunget sig op til at være Sønderjyllands virkelige Hovedstad. Dens Livskilde var Handelen, i hvis Spor en betydelig Industri var vokset frem. Og det var ikke den lokale Smaahandel, Byen blev rig af. Gennem Aarhundreder havde Sejlskibe under Dannebrog og med *F l e n s b o r g* som

Hjemsted været at træffe ude paa Verdenshavene, og selv Rigets Hovedstad havde undertiden følt sig truet af Konkurrencen fra Flensborg. Byens ledende Folk var rige Købmænd med gode danske Navne som Christiansen, Jensen og Nielsen. De ejede Skibe og førte Varer hjem ude fra Verden — i disse Aar særlig Sukker og Rom fra Vestindien — og de udvidede deres Virke til Industrien, oprettede Skibsværfter og byggede Raffinaderier til Behandling af Sukkeret. Sønderjyllands største Fabrik, Kobbermøllen ved Krusaa, der fremstillede Messing- og Kobbersager, laa ganske vist lidt Nord for Flensborg; men som Regel var det ogsaa en af de store Herrer inde fra Byen, der raadede for den.

Kørte man fra Flensborg ned til Sønderjyllands historiske Hovedstad, Slesvig, skiftede Billedet fuldstændigt. Her fandtes intet livligt pulserende Handelsrøre; men Byen var fyldt af Embedsmænd, Officerer og Pensionister. I Oldtiden og den unge Middelalder var Slesvig Danmarks største Handelsstad; men Slien blev i Aarhundredernes Løb mere og mere fladbundet, og Skibsfarten flyttede andetsteds hen. Nu var det den megen Administration og Militæret, der holdt Byen oppe, saa den endnu kunde gælde for Sønderjyllands næststørste Stad og dertil den fornemste.

De øvrige Byer var smaa. Egerne førde levede især af Fiskeri og Søfart og kuedes i sit Handelsliv af Konkurrencen fra det voksende, holstenske Kiel. Paa Vestkysten var Husum den største By. Som Havnestad var den ikke meget bevendt; men den havde fra gammel Tid meget store Kvæg- og Hestemarkeder. Gennem Aarhundreder var der drevet Stude ned gennem Jylland ad de gamle Okseveje, og mange af Kreaturerne havde faaet en sidste Sommers Græsning i den sønderjydske Marsk, inden de var vandret videre ud af Landet. Den Omsætning, som her fulgte med, var Grundlaget for Husums Liv og Næring.

Vestkystens bedste Havn var Tønning nede i

Ejdermundingen. Byen var kun lille; men den var Sønderjyllands, ja, hele Danmarks eneste Vindue mod Vest. De danske Landbrugsvarer var netop nu saa smaat ved at vinde Indpas i England, og fra Tønning foregik en helt anselig Udførsel af Korn, Kvæg, Kød og Uld.

Et Par Mil længere oppe ad Ejderen laa den lille Havneby Frederiksstad. Den var grundlagt i 1600-Tallet som en hollandsk Koloni med Storhandel og Skibsfart paa Programmet. Men det var ikke blevet til stort med Handelen. Andre Muligheder for betydelige Byerhverv var der i Grunden heller ikke, saa Frederiksstad var allerede i 1840erne en stille, men net lille By.

Den tredie og største Ejderstad var Rendsborg. Oprindeig anlagt paa en Ø i Floden bredte den sig i Tidens Løb baade mod Syd og Nord. Men den blev overvejende en holstensk By. Som Grænseby havde den stor Garnison; men for Sydslesvigs Næringsliv havde den og fik den kun ringe Betydning.

Hele det danske Næringsliv var i de Aar overvejende orienteret mod Hamborg, og hvad der gjaldt om Kongerigets Erhverv, maatte naturligvis i forstærket Grad gælde de sønderjydske. Over Hamborg gik en stor Del af Landets Ind- og Udførsel, og i Hamborg kunde der skaffes Kapital til Finansiering af Handel og Industri. Selv mange af de store Landmænd i Sydslesvig arbejdede med hamborgske Penge; men denne Afhængighed mod Syd, der i fredelige Tider kunde synes naturlig og uskadelig, fik en helt anden Baggrund, da Modsætningen mellem dansk og tysk slog ud i lys Lue.

Frederik VII's Tid.

Perioden 1848—1864 indrammedes af dramatiske Hændelser; men de mellemliggende fredelige Aar var for Sønderjyllands Næringsliv en gylden Fremskridts-tid. Det slesvig-holstenske Oprør i 1848

medførte Krigshandlinger, der efter danske Forhold maatte kaldes store; men Krig var dengang noget mere begrænset end nu. Næringslivet gik sin Gang og kunde nøjes med midlertidigt at dukke Hovedet, naar Hærene drog forbi. Da Sønderjylland var selve Krigszonen, kunde det dog ikke undgaas, at især en Handelsstad som Flensborg maatte lide under at faa sine vigtigste Handelsforbindelser afskaaret.

**Økonomisk
Politik.**

Da Krigen var forbi, raadede den danske Konge som før for baade Sønderjylland og Holsten; men Modsætningen mellem dansk og tysk var skærpet, og der var vaagnet en Forstaaelse af, at skulde Ejdergrænsen sikres, maatte Sønderjylland efterhaanden drages helt ind i Kongeriget og genvinde sin gamle Stilling som blot en Landsdel blandt alle de andre. Allerede i 1850 blev Toldgrænsen ved Kongeaaen ophævet og flyttet ned til Ejderen, saa hele det gamle danske Omraade nu i den Henseende var forenet. Det betød, at den sønderjydske Industri havde fri Adgang til hele det danske Marked, og samtidig var der rejst en Toldmur mod den holstenske Konkurrence. Ikke mindst for Flensborg var det en stor Fordel; men allerede tre Aar senere skete en ny Forandring. Toldgrænsen flyttedes helt ned til Elben, saa Holsten kom med i Toldomraadet. Det var et Udtryk for de helstatslige Synspunkter, som nu var fremme; men det var til liden Gavn for Sønderjylland, der igen maatte døje Konkurrencen fra Holstens overlegne Industri.

Iøvrigt samledes Bestræbelserne om at frigøre Næringslivet fra Afhængighed af Hamborg og i Stedet orientere det mod Vest, hvor England allerede nu traadte frem som det store og forjættende Marked for dansk Produktion. Til den Ende fik Sydslesvig sin første Jernbane, der karakteristisk nok løb fra Flensborg over Husum til Tønning, og Meningen var, at Tønning skulde blive den store Udfaldsport mod Vest med faste Dampskibsruiter over Nordsøen. Det viste sig dog, at Næringslivet gik sine egne Veje. De syd-

slesvigske Byers Forbindelse med Hamborg var saa gammel, indarbejdet og bekvem, at der skulde mere end en Jernbane til at bryde den.

Det var i disse Aar atter Landbruget, der laa forrest **Landbruget** i Opgangen. Priserne paa Korn og Smør steg stærkere, end det var sket i Mands Minde, og der kom nogle usædvanlig gode Høstaar. Bøndernes voksende Velstand blev Grundlag for nye Fremskridt. Dræning og Mergling kom i mere almindelig Anvendelse, og Mejeribruget fik større Udbredelse. For dem, der dyrkede den sønderjydske Jord, blev Frederik VII's Tid saaledes en Aarrække med Fremgang og Velstand, og de angelske Bønder viste deres Taknemlighed mod Kongen hin mørke Novemberdag 1863, da de i tusindtalligt Følge bar hans Lig det sidste Stykke af Vejen fra Lyksborg ind til Flensborg.

Ved Byens Port overtog Borgerne Kongens Kiste **Flensborg.** og bar den gennem deres sørgende, fakkeloplyste By ned til Havnen. Ogsaa Flensborgerne havde meget at takke den folkekære Konge for. Byen havde i hans Tid kunnet befæste sin Hovedstilling blandt de sønderjydske Stæder. Vel havde Krigen 1848—50 været haard ved Søhandelen, og det var ikke saa let igen at faa de gamle Forbindelser oplivet; men Flensborgerne fandt Erstatning paa andre Omraader. Nye Industrier blomstrede op i Byen, og Flensborg kunde paa Grund af sin trofaste Holdning under Oprøret glæde sig over Regeringens særlige Bevaagenhed. Byen fik stor Garnison, den blev Sæde for Biskop og General, og baade Stænderforsamlingen og Hertugdømmets Administration blev henlagt hertil. Næsten alle disse Herligheder kom til Flensborg fra den gamle Hovedstad Slesvig, der i 1848 havde afsløret sig som en ren Øglerede og nu blev behandlet derefter.

Som Sydslesvigs mest udprægede Industri- og Handelsby maatte Flensborg ogsaa være mest udsat for Verdenskonjunkturernes Svingninger. I Efteraaret 1857 brød en Verdenskrise fra Hamborg ind

over Danmark. Hundreder af danske Virksomheder, der havde knyttet sig til hamborgske Firmaer, blev rystede i deres Grundvold; men det viste sig her, hvor velkonsolideret Flensborgs Næringsliv var. Byens Borgere dannede en »Garantiforening« til gensidig Støtte og stod Krisen igennem med større Held end mange Foretagender oppe i Kongeriget. I de følgende Aar gav Flensborgernes Fremdrift da ogsaa nye Resultater baade inden for Storhandel og Industri.

Sydslesvigs Smaabyer begrænsede sig som altid til mere beskedne Foretagender; men deres Købmænd og Haandværkere nød godt af Bøndernes voksende Velstand. Da Frederik VII døde i 1863, og Sønderjylland gik tabt for Danmark, var det derfor et Land i god materiel Fremgang og med rige Muligheder, der blev revet løs fra sine ældgamle Forbindelser og draget ind til en uvis Fremtid i Fællesskab med et Prøjsen, som Sønderjylland næppe i een eneste Henseende havde nogen Tilknytning til.

Under prøjsisk Herredømme 1864—1920.

Befolkningen.

Med Krigen i 1864 knustes de danske Drømme om Ejdergrænsen. Men ikke mindre haardt gik det ud over Slesvig-Holstenernes Spekulationer. De havde tænkt sig det forenede Slesvig-Holsten som et selvstændigt Fyrstendømme i det tyske Forbund, og nu saa de sig indlemmet som en Smule Provins i Prøjsen og regeret paa prøjsisk af Prøjsere. Især for Sønderjylland blev Overgangen skæbnesvanger. Fra at være en betydningsfuld, i mange Henseender førende Del af det danske Rige blev Landet en ringe Provins i den yderste prøjsiske Udmark. Holstenerne klarede sig bedre. De fik Kiel gjort til Rigets Flaadestation, og

de fik Kejsers-Vilhelmkanalen gravet tværs gennem deres Land. Sønderjylland fik ikke noget tilsvarende, og Resultatet viste sig klart ved Nordslesvigs Genforening med Danmark i 1920. Dette Land, der i det danske Folkefællesskab vilde have været selvskrevet til at spille en førende Rolle i den vældige danske Udvikling efter 1864, var nu paa næsten alle Omraader i det økonomiske Liv blevet bagefter. Og hvad der gjaldt om Nordslesvig var ikke mindre sandt om Sydslesvig, der i 1920 maatte blive hos Prøjerne.

Folketallets Udvikling taler sit tydelige Sprog om de Kaar, Sønderjyderne fik i det store Tyskland. Da Christian IX i 1864 maatte afstaa Landet, havde det et Areal af knap 9000 Kvadratkilometer — som Sjælland, Lolland-Falster og Møn tilsammen — og en Befolkning paa omkring 400.000. De Egne, vi nu kalder Sydslesvig, var godt og vel Halvdelen af Omraadet, og der boede godt 250.000 Mennesker. I 1920 var dette Folketal vokset til godt 300.000, altsaa med omkring 20 pCt. Nordslesvig, der ret havde faaet den prøjsiske Kærlighed at føle, havde kun oplevet en Stigning paa smaa 10 pCt; men i Danmark var Folketallet næsten fordoblet. Stilstanden i Sønderjylland skyldtes en vældig Udvandring fra Landet. Nordslesvigerne drog til Danmark eller Amerika, og Sydslesvigerne vandrede sydpaa over Ejderen eller ud over Havene. Saa smaa var Udsigterne, saa ringe de Kaar, der blev budt Sønderjyderne i deres Hjemegn, da Prøjerne havde gjort sig til Herrer over den!

Sønderjylland oplevede i disse Aar ligesom baade Tyskland og Danmark Industrialismens Gennembrud og den dermed følgende Forskydning i Befolkningen fra Land til By. Skønt det samlede Folketal kun voksede svagt, kunde de sydslesviske Byer*) derfor i Tidsrummet 1860—1919 vokse fra 56.000 til 113.000 Indbyggere, altsaa til det dob-

*) Flensborg, Slesvig, Husum, Egernførde, Tønning, Kappel, Frederiksstad, Bredsted, Garding, Arnæs, Vyk, Lyksborg og Vesterland.

belte. Men i samme Periode steg de danske Provinsbyers Indbyggerantal til det tredobbelte. En virkelig stor Vækst opveiede kun den lille Badeby Vesterland paa Sild og Flensborg, der i Kraft af sin Stilling som Sønderjyllands Hovedstad kunde drage næsten hele den opvoksende Industri til sig. Flensborgs Folketal steg derfor fra 20.000 til 61.000; men Nørrejyllands Hovedstad Aarhus voksede i samme Periode fra 11.000 Indbyggere til 70.000, altsaa en langt stærkere Fremgang.

Byernes Vækst slugte hele Stigningen i Sydslesvigs Folketal og endda mere til, saa man oplever det Sær-syn, at Landets frugtbareste Egne — Morænelandskabet i Øst og en Del af Marsken i Vest — lige saa stille affolkes. Ogsaa her er der en skarp Modsætning til den danske Udvikling. Landbefolkningen Nord for Kongeaen havde Fødselsoverskud nok til baade at forsyne de danske Byer og Nordamerika og dog fastholde et stigende Folketal ved Landbruget. Og der var Brug for den voksende Mængde Arbejdskraft, fordi baade Agerbrug og Kvægavl blev drevet med stadig stigende Intensitet. I Sydslesvig skete ikke nogen tilsvarende Udvikling. Efterhaanden som Maskinerne trængte igennem i Landbruget, og Bøndernes Hjemmeproduktion af Klæder, Husgeraad og Redskaber blev overtaget af Byernes Industri, blev en Del menneskelig Arbejdskraft paa Landet overflødig; men dette opvejedes ikke som i Danmark af nye arbejdskrævende Afgrøder og voksende Besætninger. De unge var overflødige og maatte rejse til Byerne eller ud af Landet.

Landbruget.

1864 laa midt i en Opgangsperiode for Landbruget, og den heldige Udvikling fortsatte — ogsaa for Sønderjyllands Landbrug — til ind i Halvfjerdserne. Saa vendte Kornpriserne takket være de mægtige Transporter af amerikansk Hvede og Byg, der nu væltede

ind over Europas Markeder, og det blev haarde Tider for Bønderne. I Danmark forstod de at vende Nederlaget til Sejr ved at lægge Produktionen om til intensiv Husdyravl med Storfremstilling af Smør, Flæsk og Æg. I Tyskland var der ikke Baggrund for en saa storslaaet Løsning af Problemerne. Man valgte at lægge Told paa Kornet for saa vidt muligt at beskytte Bønderne mod det udenlandske Prisfald. Det hjalp noget; men godt blev det først fra midt i Halvfemserne, da Verdenspriserne igen begyndte at gaa opad. Nu fik de sønderjydske Landmænd gode Kaar, og Fremgangen varede ved lige til Verdenskrigen.

Sydslesvigs Jord byder sine Dyrkere vidt forskellige Kaar, og det kan have Betydning, naar man vil forstaa Stillingen i Dag, at trække de enkelte Udviklingslinjer op. Det frugtbare Morænelandskab i Øst var allerede fuldt opdyrket før 1864 og var som nævnt endnu i 1850erne et Foregangsland paa Kvægavlens og Mejeribrugets Omraade. Denne Stilling kunde dog slet ikke holdes, da det danske Landbrug først begyndte sin vældige Fremgang. Vel kunde Angelboerne endnu Aarhundredet ud eksportere deres berømte røde Malkekvæg til mange fjerne Lande; men paa Mejeribrugets Omraade maatte de gaa i Lære hos deres gamle Elever. **Morænelandet.** Andelsmejeriet og Centrifugen trængte ind nordfra og vandt almindelig Udbredelse i Angel; men den storstilede Kraftfodring med hjemmedyrkede Roer og indførte Oliekager havde Angelboerne ikke Kræfter til at gennemføre. De lod deres Sønner rejse ud af Landet i Stedet for at hakke Roer og passe Kreaturer i Hjemegnen.

Det er karakteristisk, at de dansk bevidste Bønder i Nordslesvig bedre kunde følge med i Udviklingen. De gik i Lære folkeligt og fagligt Nord for Kongeaen og vendte hjem med Energi til adskilligt andet end at føre Nationalitetskamp. Før Verdenskrigen var deres Mejeribrug anerkendt som det fineste i »Provin sen Slesvig-Holsten« og dermed vel i hele Tyskland.

Hedeegnene. Paa de magre Jorder midt i Landet levedes der et fattigere Bondeliv; men der var paa en Maade mere Røre og Udvikling. Disse Omraader, hvor Sandjord veksler med Mose og Kær, var i 1864 endnu ikke fuldt opdyrkede. Der havde i 100 Aar været arbejdet paa at udvide Agerjorden paa Lyngens Bekostning, og Anstrelgelserne fortsattes under det præjsiske Styre. Mergling, Dræning og Afvanding anvendtes her som paa de nørrejydske Heder, og Resultatet blev, at det fattige Midterland kunde fastholde en voksende Befolkning ved Oprettelse af nye Ejendomme og Udvidelse af de gamles Jordtilliggende. Det var denne **L a n d v i n d i n g**, der satte sit Præg paa Hedeegnenes Næringsliv, medens selve Agerbruget og Kvægavlen derude maatte lide under de trods al Behandling fattige Jorder. I Omraadets vestlige Egne er Landskabet igen noget mere bakket og Jorden mindre sandet. Her havde Bønderne en særlig Indtægt ved at opdrætte en Mængde Ungkvæg, som solgtes videre til Fedning paa Græsjorderne ude i Marsken.

Marsken. Som en grøn Bræmme ned langs det meste af Sydslesvigs Vestkyst og paa en Del af Vesterhavsoerne ligger Marsken, det faste Land som Havet engang har røvet, men nu sagtelig giver fra sig igen. Længst mod Syd omfatter den hele Halvøen **E j d e r s t e d** og breder sig langs Ejderen milevidt ind i Landet. Det er Havet, der i det evige Skifte mellem Ebbe og Flod aflejrer Lag paa Lag af Slik, saa Bunden langsomt hæver sig. Naar den er kommet højt nok op, griber Mennesket ind, bygger Diger om et passende Stykke og afvander eller udpumper det inddigede Areal. **F r i s e r n e**, der bor ude langs Vestkysten, kalder et saadant Stykke Land en **K o g**, og Historien melder fra de sidste Aarhundreder om talrige Forsøg — forfejlede og vellykkede mellem hinanden — paa at vinde nye Koge fra Havet.

Marskjorden kan udmærket anvendes til Kornavl; men endnu mere fristende kan det være at lade den

ligge hen med lifligt, grønt Græs og lade Ungkreaturerne æde sig fede paa det en Sommer igennem. Efter 1864 kunde Sønderjylland stadig sende levende Kreaturer over Tønning til England, og samtidig aabnede der sig i Tysklands voksende Industribyer gode Markeder for Kød. Endelig virkede Prislefaldet paa Korn, der satte ind i Halvfjerdserne, som en ekstra Opfordring til at standse den besværlige Kornavl og lade Jorden vokse til med Græs.

Særlig vidt gik denne Udvikling i Ejdersted, der blev een stor Græsmark. Ungkreaturerne opdrættedes inde i Landet, og Arbejdet i Marsken bestod da kun i at have dem og en Masse Faar gaaende ude i Græsset og paa Digerne Sommeren igennem. Det er omtrent Verdens mageligste Form for Landbrug. Den gav gode Indtægter til Jordejerne og krævede intet Arbejde, saa Resultatet blev naturligvis en formelig Folkefulgt fra Ejdersted og en Del andre Marskegne. Man spørger uvilkaaligt, hvorledes Tyskland med dets evige Mangel paa Livsrum kunde have Raad til at lade en Del af Landets allermest frugtbare Jord ligge saa daarligt udnyttet hen

Verdenskrigen stillede vældige Krav til det tyske Landbrug. Eftersom Blokaden skærpedes, blev Tyskland i stadig højere Grad henvist til at selvforsyne sig med Landbrugsvarer, og den Opgave var i Virkeligheden uløselig. Bønderne maatte sælge ud af Besætningerne, Jorden blev udpint af Mangel paa Gødning, Maskiner og Bygninger forfaldt og kunde ikke repareres. Til Gengæld fik Bønderne gode Priser; men da Bedrifterne efter Krigen skulde bringes paa Fode igen, var Priserne endnu højere, saa de opsparede Midler slog ikke til. I denne ulykkelige Situation be fandt ogsaa de sydslesvigske Landmænd sig, da Krigen var tabt, Kejserdømmet brudt sammen, og Freden skulde sluttes.

**For-
armelsen.**

Byernes Erhverv.

I Aarene efter 1864 blev baade Danmark og Tyskland industrialiserede. Sønderjylland kunde derfor ikke undgaa at komme med i Udviklingen; men ogsaa her viste det sig, at Landet som prøjsisk Provins ikke evnede at holde Trit med Moderlandet i Nord og det tyske Rige i Syd.

Flensborgs Handel.

Flensborg var allerede før 1864 Sønderjyllands Hovedby, og denne Førerstilling underbyggedes yderligere i Tiden indtil 1914, da Flensborg stod med Halvdelen af hele Sydslesvigs Bybefolkning. De første Aar under Fremmedherredømmet var dog alt andet end lykkelige. Byens store Søhandel havde ganske overvejende været orienteret mod Nord; men nu brast disse gamle Forbindelser, den ene efter den anden. Følgen blev, at Flensborgs Handelsflaade, der allerede havde været nedadgaaende efter Oprøret i 1848—50, nu svandt ind med rivende Hast, og i den før saa travle Havn herskede Stilstand og Idyl. Stort bedre gik det ikke med Landhandelen, hvor Indflydelsen fra Hamborg takket være de nyanlagte Jernbaner bredte sig faretruende.

Flensborgs gamle Købmandsstand lod sig dog ikke slaa ud. I Halvfjerdserne tog man sig for at erstatte den gamle Sejlskibsflaade med Dampere, og da Skibene ikke kunde finde Beskæftigelse ved at sejle Varer til og fra Byen selv, lod man dem gaa i Fragtfart ude paa Verdenshavene. Paa det Grundlag lykkedes det at opbygge en Handelsflaade, som indtil 1911 var større end nogen anden tysk Østersøhavns. Da Købmændene ikke længere kunde drive selvstændig Verdenshandel, kastede de sig med Energi over den Opgave at gøre hele Sønderjylland til Flensborgs Opland. I de sydlige Egne var det ikke muligt at fortrænge den hamborgske Indflydelse; men for Nordslesvig blev Flensborg den store Grossistby.

Flensborgs Industri.

Trods dette Opsving i Handelen, der især blev fremmet, da den almindelige Prisstigning satte ind fra

1895, ændrede Flensborg dog i disse Aar Karakter fra en gammel Handelsstad til en moderne Industriby. Begyndelsen var ikke god. Da Toldgrænsen ved Elben forsvandt efter 1864, stod Flensborgs Industri ubeskyttet over for Konkurrencen fra hele det stortyske Toldomraade og havde samtidig mistet sit gamle danske Marked. Det varede derfor ikke længe, før saa vigtige Industrigrene som Oliemøllerne og de store Tobaksfabrikker var helt slaaet ud. Men i Gründer-Perioden først i Halvfjerdserne vendte Udviklingen. I 1872 lagdes Grunden til Jærnski bsværft et, der blev Byens absolut dominerende Industriforetagende. Det byggede Flensborgs nye Handelsflaade, men udvidede snart sin Virksomhed langt ud over det lokale Behov. I Aarene før Verdenskrigen beskæftigede det 2—3000 Arbejdere og stod blandt Byens Virksomheder i en Klasse helt for sig selv.

Samtidig med Værftet anlagdes et Bryggeri og nogle Aar senere en Spritfabrik og forskellige Maskinfabrikker, ligesom en ny Olieindustri blev bragt paa Benene. Ved Siden af disse Nyanlæg levede en Del af Byens gamle Industrier videre i moderniseret og udvidet Skikkelse. Det gjaldt f. Eks. den 200-aarige Papirfabrik og den endnu ældre Kobbermølle i Krusaa.

Resultatet af Industrialiseringen kan ses i den tyske Erhvervstælling fra 1907. Ved Industri og Haandværk var da 44 pCt. af Byens Forsørgere beskæftigede; men kun 12 pCt. drev Handel. Flensborg havde nu faaet en stor Arbejderklasse, der tildels var indvandret sydfra, og det samme gjaldt til en vis Grad de nye Industriherrer. De gamle danske Købmandsslægter spillede derfor ikke længere den førende Rolle i Byens Liv.

Ingen anden af Sydslesvigs Byer fik en Industri, som blot tilnærmelsesvis kunde maale sig med Flensborgs. Længst i den Retning naaede maaske Tøning, som en Overgang fik indrettet et vældigt

De mellemstore Byer.

Skibsværft, og drog Arbejdere til sig fra fjerne Egne. Men allerede inden 1914 var det Foretagende næsten gaaet helt i Staa og Arbejderne draget andetsteds hen.

Slesvig holdt Stillingen som den næststørste By i Sydslesvig, men der var ikke meget Liv i den. Som Belønning for sit oprørske Sindelag baade i 1848 og 1864 fik Byen naturligvis igen en Del af de offentlige Kontorer og Indretninger, som i Mellemkrigsperioden var flyttet til Flensborg, og da prøjsisk Administration er et fyldigt Foretagende, nød Byen godt af en Del prøjsisk Byggeri; men der var ingen Fremtid i det Slesvig voksede i hele Perioden 1860—1919 kun fra 12.000 til 17.000 Indbyggere.

Stort bedre gik det heller ikke Egernførde. Byen havde for saa vidt et daarligt Opland, som de store Godser paa Svans og i Jærnvad forsynede sig over Kiel og Hamborg. Dens Livskilde blev derfor Fiskeriet i Bugten og ude i Østersøen. Dertil sluttede sig en lang Række Røgerier, hvorfra fede, røgede Østersøild sendtes vidt omkring.

Paa Vestkysten klarede Husum sig noget bedre. Den trykkedes ikke som Slesvig og Egernførde af Konkurrencen fra overmægtige Naboer, og den laa i en Egn, hvor Landbrug og Handel havde indgaaet en uløselig Forbindelse. I næsten hele Perioden op til 1914 voksede Husums Kreaturmarkeder i Omsætning og Betydning, saa der i 1910 tilførtes Byen næsten 100.000 Stykker Kvæg. Nogen betydelig Industri lykkedes det ikke at faa skabt; men Husum havde som praktisk talt alle Sydslesvigs Byer noget Fiskeri.

Smaabyerne. Medens de tre nævnte Byer trods Flensborgs Overmagt dog oplevede en vis Fremgang, var der en hel Række Smaabyer, som hutlede sig igennem med uforandret Folketal eller rent ud gik tilbage. Saadan gik det Slibyerne Kappel og Arnæs, der levede af Fangst og Behandling af Fisk, og samme Skæbne fik Frederiksstad med dens berømmelige Plads i Danmarkshistorien og Markedsbyen Bredsted

iængere mod Nord paa Randen af Marsken. Naturligvis maatte det ogsaa gaa nedad for Ejdersteds Hovedby Garding, der maatte lide under Halvøens almindelige Affolkning.

Da Badelivet i 1800-Tallets Slutning begyndte at komme paa Mode, opdagede Tyskerne, at Vesterhavserne var som skabt til Badesteder. Dermed blomstrede en helt ny Næringsvej op. Den frisiske Befolkning, som fra gammel Tid havde udmærket sig ved Hvalfangst og andet Sømandsskab, fik nu nok at gøre med at betjene Badegæster i Sæsonen. Den gamle Badeby Vyck paa Før og det unge Kursted Vesterland paa Sild blev Midtpunkter for det nye Liv; men ogsaa Ejdersteds Vestkyst blev gjort til et Ferieland, og ved Flensborg Fjord blev Frederik VII's kære Lyksborg ophøjet til samme Værdighed.

Som en Næringsvej, der trives baade i By og paa Land, finder vi Haandværket. De sydslesvigske Haandværkere fik i denne Periode samme Kaar som deres Fagfæller alle Vegne, hvor Fabriksindustrien trængte igennem. Nogle Haandværksfag — Vævere, Hattemagere, Sæbesydere og Lysestøbere — blev naturligvis helt slaaet ud. Andre klarede sig igennem med Reparationsarbejder eller med nye Opgaver, som den fremtrængende Industri førte med sig. Det gjaldt Skomagere, Snedkere og de forskellige Slags Smede. Og endelig var der store Haandværksfag som Slagtere, Bagere og alle Bygningshaandværkerne, der nød godt af, at Landbefolkningens Selvforsyning og Hjemmehaandværk efterhaanden ophørte. Stort set kan man vist sige, at det sydslesvigske Haandværk havde en jævnt god Tid, især efter 1895, da Prisstigningen satte ind, og Bøndernes Indtægter gik i Vejret.

Men meget af, hvad der var oparbejdet, blev her som paa alle Næringslivets Områder sat over Styr i Krigsaarene. Det var ikke i første Række en pengemæssig Forarmelse, der fandt Sted. Det var selve det opbyggede Produktionsapparat, der blev forringet.

Maskiner og Redskaber blev slidt op og kunde ikke fornyes, Bygninger og faste Anlæg forfaldt og lod sig ikke reparere og vedligeholde. Men da Krigen var forbi, og Produktionsapparatet skulde genopbygges, viste det sig her som for Landmændene, at Omkostningerne nu var større end nogensinde.

Saaledes endte Sønderjyllands første Periode under præjsisk Herredømme i Armod. Ser man bort fra Krigsaarene, er det ubestrideligt, at den sidste Snes Aar før 1914 havde været en god Tid for Næringslivet; men prøver man at opgøre, hvor meget der var udrettet, bliver Billedet ikke saa lyst. Sydslesvig havde maatte sende en meget stor Del af sit Fødselsoverskud ud af Landet, det gamle Præmielandbrug var sakket langt agterud i Kappestriden med det danske, og Industrialiseringen var baade Nord for Kongeaanen og Syd for Ejderen gennemført med større Grundighed og mere Fremdrift end i Landet mellem de to Grænser. Det maatte synes naturligt, at Prøjsen nu ved Sammenbruddet maatte afgive, hvad det havde røvet i 1864; men saadan skulde det ikke være.

Republikansk Styre 1920—1933.

Den økonomiske Udvikling.

Sønderjyllands Deling i 1920 maatte naturligvis faa vidtrækkende Følger for Landets Næringsliv. I den genforenede Del begyndte en vældig Udbygning af Produktionsapparatet, som nu skulde paa Højde med det danske. Landsdelen forsynedes med Elektricitet, Veje anlagdes og moderniseredes, Landbruget føjedes ind i det danske Afsætningssystem, og den intensive Driftsform trængte igennem. Samtidig anlagdes store Industrivirksomheder rundt

om i Landsdelen, og Skibsfarten paa Aabenraa og Sønderborg Havne tog et vældigt Opsving.

Sydslesvig, der maatte blive tilbage som præjsisk Provins i Fællesskab med Holsten, fik ikke paa denne Maade nogen Stimulans til videre Fremskridt. Her fik de skadelige Virkninger af Delingen Overtaget. Først og fremmest gik det ud over Flensborg, der før havde ligget som Centrum i sit sønderjydske Opland, men nu pludselig befandt sig i dets yderste Udkant. Byens Haandværk og Skibsfart mærkede vel ikke saa meget til Tabet af det nordslesvigske Marked; men for Handelen og en Del af Industrien blev Følgerne alvorlige. Der var efter Grænsedragningen ingen Mulighed for at holde Liv i den store Omsætning med Nordslesvig, og den ebbede hurtigt ud. Det betød, at den stærke Opgang, som havde kendetegnet Flensborg i Aarene indtil 1914, nu var forbi. Folketallet, som i 1919 var 61.000, var i 1933 kun naaet op paa 66.500, altsaa en højst beskedent Stigning i Sammenligning med, hvad tilsvarende danske Byer oplevede. Aarhus voksede fra ca. 70.000 Indbyggere i 1919 til 91.000 i 1935 og havde saaledes fuldstændig ladet Flensborg bag sig.

Ogsaa i Sydslesvig som Helhed viste Folketallet kun ringe Fremgang. I Aarene 1919—1933 voksede det næppe mere end 3—4 pCt., hvorimod den danske Befolkning i det Tidsrum steg med 13 pCt. Som i den foregaaende Periode var det ogsaa nu Byerne, der tog hele Tilvæksten og mere til, saa Landdistrikternes Folketal stadig var i Nedgang. Det var den gamle Udvikling, der fortsatte sig med Affolkning af de frugtbare Egne i Angel, Svans, Jærnvad og ovre paa Ejdersted, medens Folketallet var i Fremgang i Hedeegnene, hvor Landvindingen skabte Livsmuligheder for en voksende Befolkning.

Ser man hen til de Kaar, Sydslesvigs Næringsliv fik under Weimar-Forfatningen, kan man heller ikke undre sig over, at der var saa liden Fremgang i Landets

Folketal. Vel var Efterkrigsaaarene i de fleste af Europas Lande en vanskelig og forvirret Tid; men kun faa Steder var Virkningerne saa haarde som i det slagne Tyskland. I de første Aar efter Krigen, da Genopbygningen skulde til at sætte ind, og et ordnet Pengevæsen maatte være en Forudsætning, gennemgik Landet den vildeste Inflation s p r o c e s , Historien hidtil har kunnet melde om. Marken, der allerede var faldet stærkt i Værdi under Krigen, fortsatte N e d g a n g e n med rivende Hast, til Staten i November 1923 erklærede den for praktisk talt værdiløs og indførte et helt nyt Pengesystem. Til Markens Fald svarede naturligvis en Prisstigning ud over alle Grænser, som først ophørte, da det gamle Pengevæsen var sat ud af Kraft og Nyordningen gennemført.

Næppe eet Menneske i Sydslesvig kunde forblive upaavirket af denne fuldstændige Omvæltning i Pengevæsenet. Marksedler, Obligationer, Bank- og Sparekassebøger, Livsforsikringer og alle andre Fordringer i Mark blev mindre værd end det Papir, de var trykt paa, og kunde ikke gøre større Gavn noget Sted end i Kakkelovnen. Det betød Ruin for den lille Sparer som for den store Kapitalist. Men de, der ejede reelle Goder — Jord, Bygninger, Maskiner, Varer — gik uskadte gennem Skærsilden. Havde de Laan i deres Ejendomme, blev Inflationen dem endda til Gevinst, fordi det blev billigere for dem at betale Laanene tilbage end at købe en Æske Tændstikker. Men havde de — som mange af de sydslesvigske Bønder — tilføjede Penge i Sparekassen, gik de naturligvis tabt.

Derfor blev Bankerottens Virkninger saa forskellige fra Individ til Individ. De, som troede sig snedige, forsøgte deres normale Virksomhed og slog sig paa S p e k u l a t i o n . Det gav Gevinst til nogle, men Tab for mange. Blandt Bønderne var der længe Tillid til, at Marken vilde genvinde sin gamle Guldverdi. De købte derfor op af de billige Penge i Haab om at se dem stige, men oplevede i Stedet, at de blev værdi-

løse. For Landbrugslandet Sydslesvig blev det mest iøjnefaldende Resultat dog, at Landbruget praktisk talt blev gældfrit, og det var næppe Landbostanden, der blev haardest ramt af Bankerotten.

Fra 1924 var Pengevæsenet i Orden; men Omvæltningen havde været saa kraftig, at der endnu længe gik Dønninger i Erhvervslivet. Den fredelige Genopbygning efter Verdenskrigens Forarmelse, som var blevet forsinket af Inflationens Kaos, skulde nu tage Fart; men den fik ikke lyse Kaar. I Landbruget drejede det sig om at forøge Besætningerne, anskaffe Maskiner og Redskaber og reparere Bygninger. Det krævede Kapital; men Inflationen havde bortvejret de Formuer, der var opsparet under Krigen. Der var derfor ingen Vej udenom at optage Laan i de gældfri Ejendomme, og nu viste det sig, at ogsaa Pengene var blevet dyre. Rentebyrden kom til at hvile tungt paa Bondens Indtægt.

Dertil kom, at Salgspriserne for Bøndernes Varer blev alt andet end straalende. Foruden at bære Genopbygningens Byrde maatte det tyske Landbrug i Tiden indtil 1933 i alt væsentligt dele Kaar med hele Verdens Jordbrug. Den truende Overproduktion, der i næsten hele Efterkrigsperioden lagde sin klamme Haand over Landbrugserhvervet, forringede ogsaa de sydslesvigske Bønders Kaar. I Slutningen af Tyverne forsøgte Regeringen med en kraftig Toldbeskyttelse at rive det tyske Landbrug ud af den nære Forbindelse med Verdensmarkedet; men inden der var Resultater at opvise, væltede Verdenskrisen ind over Landet, og Forholdene blev værre end nogensinde.

Landbruget var og er Sydslesvigs Hovederhverv, og dets Kaar maatte derfor med Nødvendighed sætte sig igennem ogsaa hos Haandværket, Handelen og den for det hjemlige Marked arbejdende Industri. Kun Flensborg havde nogle faa Virksomheder, der producerede for hele Tyskland eller endda Verdensmarke-

**Skiftende
Konjunk-
turer.**

det; men her vejede især Skibsværftet til, og det førte til stor Skade for Byen en hensygnende Tilværelse. Galt var det; men værre blev det. Allerede i 1929 kom Varslerne om Konjunkturedgang, og snart var Næringslivet inde i en Depression, som var langt hårdere end nogen tidligere. Den tyske Industri, Handel og Søfart sendte den ene Million arbejdsløse Folk paa Gaden efter den anden, og det tyske Landbrug fik kun ringe Glæde af sin Toldbeskyttelse. Hjemmemarkedet evnede ike at aftage Landbrugsvarerne til blot nogenlunde lønnende Priser. Snart gik Tvangsauktionerne deres Gang overalt i Sydslesvigs Landdistrikter, Flensborgs Havn laa øde hen, og Fabrikkerne kørte med halv Kraft eller laa helt stille.

De onde Tider for Næringslivet var ikke blot et tysk Fænomen. De var at finde over det meste af Kloden; men alligevel ramte de særlig hårdt i Tyskland, der i Forvejen var forarmet af Krigen og tynget af Erstatningsbetalingerne. Dertil kom i Sydslesvig de særlige Byrder, der var fulgt med Delingen i 1920, saa det var intet Under, at Forholdene Syd for Skelbækken var langt sørgeligere end Nord for. Den ulykkeligste Følge af Tysklands Kriseaar blev dog, at Tusinder af Vælgere førtes over i Hitlers Rækker og derved banede Vej for Nazisternes Magtovertagelse i 1933. Det er betegnende for den Armod, der prægede baade Folkeliv og Næringsliv i Sydslesvig, at netop der strømmede Vælgere ivrigst til det Parti, der nu skulde overtage Ansvaret for den mest skæbnesvangre Udvikling i Landets nyere Historie.

Landvinding og Jordfordeling.

Efterkrigsaaarene indtil 1933 var baade for faa og for fattige til, at Sydslesvigs Næringsliv i dem formaaede at slaa ind paa nye Veje eller gøre store Fremskridt ad de gamle. Alligevel blev der dog paa nogle Omraader arbejdet med Fremtiden for Øje, og

der naaedes Resultater, som man i den nazistiske Periode kunde bygge videre paa.

Først og fremmest fik den tyske Grænsekamp et nyt Indhold. Før 1914 havde den sat sig den uøselige Opgave at kvæle Danskheden i Nordslæsvig. Nu var Grænsen rykket midt ned i Sønderjylland, og for det republikanske Tyskland blev det første Maal at holde paa, hvad der endnu var tilbage af Kejserriget. Derfor maatte Sydslesvigs Næringsliv saa vidt muligt orienteres sydpaa, og som Modtræk mod Landdistrikternes Affolkning maatte der skabes Livsmuligheder for en voksende Befolkning af god rigstysk Oprindelse.

Som et Led i disse Planer tør man vist se Bygningen af Jernbanedæmningen til Sild. Øen havde hidtil haft sin Dampskibsforbindelse over Højer; men denne By gik nu til Danmark. Der var ingen tysk Vestkysthavn, som bekvemt kunde overtage Ruten, saa man valgte at bygge den milelange Vold tværs gennem Vadehavet. For Silds mondæne Badesteder var den regelmæssige Togforbindelse naturligvis ogsaa en Gevinst.

De samme politiske Formaal laa til Grund for Arbejdet paa at lægge ny Jord under Ploven. Landvinding. I **Landvinding.** vindingen foregik paa to Fronter: Inddigning af nye Koge ude i det vestlige Vadehav og Opdyrkning af Heder og Moser inde i Landet.

Arbejdet paa Vestkysten sker under Kampens Vilkaar. Naar der arbejdes energisk, kan det lykkes Mennesket at vinde den ene Hektar frugtbar Jord efter den anden fra Havet. Hviler Arbejdet, tager Havet igen, hvad Mennesket har afnødet det. Verdenskrigen var en saadan Periode, hvor Landet blev sat over Styr, fordi Dæmninger og Diger forfaldt og ikke kunde repareres. Arbejdet i Efterkrigsaaarene gik derfor først og fremmest ud paa at genoprette, hvad der var tabt; men det lykkedes ogsaa at inddige en Del nye Omraader, som ikke før havde været under Kultur.

Størst (1085 Hektar) var den Kog ud for Bredsted, der fik Navn efter Frisernes Velgører, Sønke Nissen, som fra Amerika havde sendt sin Hjemstavn store Gaver. Forøvrigt viste det sig, at den massive Hindenburg-Dæmning mellem Fastlandet og Sild ogsaa gjorde en stor Indsats i Landvindingens Tjeneste. Det bliver en senere Tids Opgave at høste Frugterne af det Arbejde, som dengang udførtes.

Landvindingen paa den indre Front kom først for Alvor i Gang, da Inflationen var forbi. Størstedelen af Arbejdet udførtes for Bøndernes egen Regning med Støtte i offentlige Laan. Ofte medførte Kultiveringen af fjerntliggende Hede- og Mosestrækninger, at Gaardene flyttede fra Landsbyerne ud paa de nyopdyrkede Jorder. Men der var ogsaa offentlige Institutioner, der opkøbte eller eksproprierede øde Landstrækninger og gennemførte Kultiveringen i Stordrift for siden at udstykke den vundne Jord til nye Brug.

Udstykning.

Dette Arbejde var et naturligt Led i Weimar-Republikkens Bestræbelser for at gennemføre en mere rimelig Fordeling af den tyske Jord. I Sydslesvig talte baade sociale og grænsepolitiske Hensyn for en betydelig Udstykning, og Sagen blev fremmet med en vis Energi. Den meste Jord blev afgivet af Ejendommene med over 100 Hektar Jordtilliggende; men ogsaa de mindre Brug maatte bidrage med anseelige Arealer. I Forhold til disse Kilder betød Landvindingen i Vesterhavet og paa Hedesletterne kun lidt; men alt i alt oprettedes der i Aarene indtil 1933 i Hundrevis af nye Ejendomme. Særlig ivrig var man for at bygge nye Hjem i de ufrugtbare Egne umiddelbart Syd for den nuværende Grænse. De nyopdyrkede Jorder blev her udstykket i smaa Gaarde (15—35 Hektar), og der blev som ved al offentlig Udstykning sørgt for, at det dansksindede Mindretal ikke fik nogen Del i de nye Ejendomme.

Jordfordelingen i Sydslesvig.

I 1933 foretoges en Opgørelse over Landejendommenes Antal og Størrelse i Tysk-

land. Det er den seneste Statistik, vi har over Sydslesvigs Jordfordeling, og da der ikke er sket væsentlige Ændringer siden da, har Tallene ogsaa Gyldighed for Tilstanden, som den er nu.

I hele Sydslesvig — bortset fra et mindre Stykke omkring Rendsborg, der i Statistikken henføres til Holsten — fandtes ca. 23.500 Landejendomme med et Jordtilliggende over $\frac{1}{2}$ Hektar. Den gennemsnitlige Størrelse var knap 18 Hektar. Ved en Sammenligning med den danske Statistik fra 1936 kan der være Grund til særlig at hefte sig ved de jyske Ejendomme, da de naturlige Betingelser i Jylland i høj Grad ligner dem, man træffer i Sydslesvig. De jyske Landbrug havde i Gennemsnit godt 19 Hektar Jord, altsaa kun en Smule mere, og en stor Del af Forskellen beror endda paa, at den danske Opgørelse ikke medtager Ejendomme paa mindre end 1 ha, hvorimod den tyske som nævnt gaar helt ned til $\frac{1}{2}$ ha. Det kan altsaa fastslaas, at den gennemsnitlige Ejendomsstørrelse er den samme i Sydslesvig og det øvrige Jylland.

Mer Interesse har det dog at se, hvordan Jorden fordeler sig paa store og smaa Brug. I den følgende Oversigt er angivet, hvor stor en Procentdel af det samlede Areal, der falder paa Ejendommene inden for de forskellige Størrelsesklasser:

	Størrelse i Hektar					Ialt
	0.5-5	5-20	20-50	50-100	over 100	
Jylland	2,9 %	28,2 %	41,4 %	18,5 %	9,0 %	100 %
Hele Sydslesvig	4,3 -	24,4 -	40,9 -	16,8 -	13,6 -	100 -
Egernfælde Amt	2,6 -	15,6 -	27,4 -	12,6 -	41,8 -	100 -
Ejdersted Amt	7,1 -	31,5 -	39,4 -	13,1 -	8,9 -	100 -

Tallene viser klart, at Jordfordelingen i Sydslesvig og det øvrige Jylland stort set er ensartet med Tyngdepunkt i den typiske Bondegaard paa 20—50 ha. Den væsentligste Forskel er den, at Yderlighederne — de helt smaa og de helt store Ejendomme — er stærkest repræsenteret i Syd-

slesvig. Ved Sammenligning af Tallene for de smaa Brug under 5 ha maa det huskes, at den jyske Statistik mangler de allermindste (Størrelsen 0,5—1 ha); men Størstedelen af den Forskel, Tallene viser, er sikkert reel nok. Det er især Angel i Øst og Ejdersted i Vest, der har saa mange af de helt smaa Ejendomme. Baade Bøndergaarde og Proprietærgaarde beslaglægger til Gengæld forholdsvis mest Jord i Jylland, medens de helt store Brug over 100 ha spiller en væsentlig større Rolle i Sydslesvig.

Indenfor det sydslesvigske Omraade er der meget store Forskelligheder. Mest yderliggaaende er Jordfordelingen i Egernførde Amt, der især omfatter Svans og Jærned. Her ligger Gods ved Gods, og Tallene viser med al Tydelighed, at Storbruget er den dominerende Driftsform. Ogsaa i den østlige Del af Angel findes nogle betydelige Godser. I det øvrige Sydslesvig er de faa og smaa.

I skarp Modsætning til Godsdistrikterne staar Jordfordelingen i Ejderstedes Marskegne. Her har Husmandsbrugene og de mindre Gaarde Overvægten, og det samme gælder i de øvrige Marskomraader op langs Vestkysten og paa Øerne. Statistikken tillader ikke en Beregning særlig for Midterlandet med de fattige Hedestrækninger; men Tallene tyder paa, at Jordfordelingen der ligner den jyske, d. v. s. at den jævnt store Bondegaard er den typiske Bedrift.

Hovedresultatet bliver da, at Ejendomsfordelingen i Sydslesvig endnu i Dag tydeligt vidner om Landets jyske Oprindelse. Mest landsfremmed er den vældige Ophobning af Godser i Svans og Jærned. Det var ogsaa netop de Egne, der først og stærkest blev udsat for den holstenske Invasion, og det var der, Bønderne blev livegne under de tyske Herrer. Det er karakteristisk, at disse Egne med deres udmærket frugtbare Jord hører til de tyndest befolkede i Sydslesvig. Der er endnu Mulighed for, at danske Husmandsbrug og Bøndergaarde i Hundredvis kan skyde op i de Om-

raader og gennemføre en fuldstændig Bebyggelse af Landet nordfra.

Sydslesvig under Nazismen 1933—1945.

Da Tyskland i Vinteren 1933 overgav sig til Nazismen, humpede Landets Næringsliv afsted paa Bunden af Depressionen. Men netop da vendte Verdenskonjunkturerne, og de fleste Lande oplevede i de følgende Aar en Stigning i Produktion, Beskæftigelse og Velstand. Der er derfor ikke noget forunderligt i, at ogsaa Tyskland gik bedre Tider i Møde. Men det nye Styre var ikke tilsinds at lade det tyske Næringsliv følge med i en almindelig Verdensopgang. M a a l e t blev at rykke det helt ud af Forbindelsen med Verdenskonjunkturerne og skabe en national tysk Højkonjunktur, hvis ydre Kendetegn skulde være Arbejdsløshedens Afskaffelse, og hvis virkelige Indhold skulde være en mægtig Oprustning. M i d l e r n e blev en yderst haardhændet Regulering af næsten alt økonomisk Liv i Tyskland.

Det kan ikke nægtes, at der i det tredie Rige blev arbejdet baade maalbevidst og energisk. Det lykkedes at faa hele Befolkningen ind i Produktionsprocessen, og Oprustningen gennemførtes, medens Verden saa til i Undren. Ved en nærmere Betragtning viser det sig dog, at der ikke var saa forfærdelig meget at forbavses over. Man oplyser Sagen bedst ved at sige, at Tyskland midt i Trediverne gik over til Krigsøkonomi, saadan som f. Eks. England og Frankrig havde gjort det under den første Verdenskrig, og som alle de krigsførende Lande har maattet gøre det under den anden. Resultatet blev fuld Beskæftigelse og en vældig Produktion af Krigsmateriel, medens det til Gengæld snart blev nødvendigt at begrænse baade Fremstilling

**Krigs-
økonomi i
Fredstid.**

og Forbrug af almindelige Forbrugsgoder. For at hindre Oprustningen i at ende i en ny Inflation maatte man gribe til alle de besværlige Reguleringer, vi nu kender saa godt: Prisstop og Maksimalpriser, Lønregulering, ekstraordinære Skatter og Rationering af Forbruget. Det var altsaa ikke den tyske Befolkning, der drog Fordel af den store Produktionsfremgang.

**By-
erhvervene.**

Særlig tydeligt kommer det frem, naar man betragter de Kaar, Sydslesvig fik under Nazismen. De store og berømmelige Foretagender — Anlæg af Rustningsfabrikker, Autostradaer og Kolossalbygninger til Partiets Forherligelse — foregik i alt væsentligt andetsteds. Ganske vist prægede Oprustningen ogsaa Grønlandet Sydlesvig. Der anlagdes talrige Flyvepladser, og Invasionen i Danmark blev forberedt ved Udbygning af Vejene op mod Grænsen.

I Byerne byggedes Kaserne og Flaadestationer, og overalt myldrede det med Soldater. Naturligvis gav hele dette Virke Byernes Erhvervsliv nogle Fordele. Til Gengæld maatte Flensborgs Havn og Handel lide under de stadig skrappe Indgreb, som baade Indenrigs- og Udenrigsomsætning maatte taale. Det er karakteristisk, at denne Sydslesvigs Industri- og Handelsstad praktisk talt ikke forøgede sit Indbyggertal i Aarene fra 1933 til 1939.

Landbruget.

Noget anderledes formede Udviklingen sig for Landbruget. En af Grundene hertil var, at Nazismen forstærkede den tyske Grænsekamp baade Nord og Syd for Skelbækken. Landvindingen i Vesterhavet og inde i Landet blev derfor fremmet med megen Energi. En anden Grund var at finde i de nazistiske Teoretikers Ønske om at gøre Bondestanden til Rigets Marv og Kærne. En Forudsætning for disse Lærdømmes Virkeliggørelse maatte være en økonomisk Rejsning af det tyske Landbrug, og derfor gennemførtes en omfattende Lovgivning, som gjorde Bønderne til Genstand for Nazismens særlige Omsorg. Ogsaa Landbruget blev for saa vidt inddraget i Oprustningen, som det

lik til Opgave at gøre Tysklands Forsyning med Fødevarer uafhængig af udenlandske Tilførsler. Alt i alt blev det derfor i Sydslesvig Landbruget, der gennemgik den mest bemærkelsesværdige Udvikling i den nazistiske Fredsperiode op til 1939.

Den første Opgave for Hitlers Styre blev at skaffe **Landvinding.** Beskæftigelse til Tysklands Millioner af ledige. Til det Formaal er Jordarbejde noget af det mest velgennede, man har, og det varede derfor ikke længe, før der blev grøftet og gravet, lavet Veje og bygget Diger ned langt det meste af Vestkysten. Lønnen var lav, og en Del af Arbejdet udførtes endda endnu billigere af den nazistiske Arbejdstjeneste, saa Omkostningerne stillede sig ikke hindrende i Vejen. Ældre Inddigninger blev sikrede, og ny Jord blev vundet fra Havet. Ejdersted blev velsignet med en »Hermann Göring-Kög«, medens det blev det holstenske Ditmarsken forundt at forevige selve Førerens Navn.

Blev de udførte Arbejder end anselige, var de offentligt udraabte Planer naturligvis endnu langt vældigere. Efterhaanden som Oprustningen skred fremad, blev Tempoet i Landvindingen imidlertid mere beskedent, fordi Arbejdskraften skulde benyttes andetsteds, og nu under Krigen er Arbejdet formentlig helt gaaet i Staa, saa det igen er Havet, der har Overtaget.

For at sikre Landet paa den indre Front blev Ejdere n ved Frederiksstad ledet om i et nyt Leje og forsynet med en Dæmning paa tværs og et Sluseværk. Flodens Opland er saa lavtliggende, at Tidevandsbevægelsen gør sig gældende langt op i Landet og kan give Anledning til store Oversvømmelser. Mod den Fare er der rejst Diger langs Floden, og nu garanterer især Dæmningen ved Frederiksstad for, at en Springflod fra Vest bliver standset, inden den naar at gøre Skade.

Udstykningen fortsatte i de første Aar af den **Udstykning.** nazistiske Periode baade i og uden Forbindelse med

Nyopdyrkning af Mose og Hede. Arvegaardslovgivningen bevirkede, at det især blev Godser og Statsejendomme, der maatte afgive Jorden, hvorimod de typiske Bøndergaarde i højere Grad end tidligere blev fritaget for eller ligefrem forhindret i at yde Jord til de nye Brug. Dertil svarede ogsaa, at man nu hellere udstykkede Jorden i smaa Gaarde end i egentlige Husmandsbrug. Det var stadig i Grænseegnene, især Syd-Tønder Amt, Udstykningen gik stærkest for sig, og der vaagedes her omhyggeligt over, at kun tysk-sindede, og fortrinsvis Partimedlemmer, fik Del i Jorden. Længere mod Syd, f. Eks. i de store Godsdistrikter Svans og Jærnved, hvor der var vældige Arealer at tage af, var Regeringens Interesse for at oprette nye Brug ikke tilnærmelsesvis saa stor.

**Arvegaards-
lovgiv-
ningen.**

Allerede i 1933 gik Regeringen i Gang med den Lovgivning, der skulde sikre Bondestanden som det tyske Folks »Blodkilde«. Grundsynspunktet var det, at en Bondegaard ikke længere skulde være en Kapitalgenstand, der frit kunde omsættes fra Ejer til Ejer og gives i Pant for optagne Laan. Tværtimod skulde Gaarden nu gøres til et sikkert Hjemsted for Bonden og hans Familie i al Fremtid, og ingen Kreditor skulde kunne søge sig fyldestgjort i Jord, Bygninger eller Besætning.

Den umiddelbare Baggrund for Reformerne var det tyske Landbrugs fortvivlede Krisesituation. Det er nævnt, at Inflationen i 1923 praktisk talt gjorde Ejendommene gældfri, men at Bønderne i de følgende Aar havde maattet optage store og højforrentede Laan. Da nu Landbrugspriserne faldt katastrofalt under Verdenskrisen, blev det umuligt for mangan Landmand at betale Renter og Afdrag, og Kreditor havde da Ret til at søge sig fyldestgjort ved at lade Ejendommen sælge. Bønderne følte Tvangsauktionerne som et Overgreb og satte sig i mange Tilfælde til Modværge, naar Fogeden indfandt sig; men ogsaa fra et mere samfundsmæssigt Synspunkt var det betænkeligt saa-

ledes at afsætte en stor Del af de erfarne Landmænd og overlade Gaardene til Kapitalister eller Institutioner, som næppe havde stor Forstand paa at drive dem.

Det første Indgreb fra Hitlers Styre blev derfor et delvist Forbud mod Tvangsauktioner. Det var en Nødforanstaltning, og den kunde naturligvis ikke give nogen varig Løsning. Det næste Skridt blev en Lov om Gældssanering. Den muliggjorde ved Statens Mellekomst en Nedsættelse af Renten og Gælden paa Kreditorernes Bekostning. Den tyske Lovgivning gik i Princippet saa vidt som til at gøre næsten al Landbrugets Gæld til et Forhold mellem Bonden og Staten. Det betød, at Bonden ikke længere behøvede at frygte sin oprindelige Kreditor. Til Gengæld indførte Staten en skrap Kontrol med hele den gældbundne Landmands Virksomhed, saa hans Frihed til selv at raade over sin Ejendom blev visselig ikke forøget.

Et stort Skridt i samme Retning var den meget omtalte Arvegaardslov. Den satte Kronen paa Værket ved at bestemme, at Ejendomme i Størrelsen fra ca. 7½ til 125 Hektar skulde være »Arvegaarde«, d. v. s. at de hverken skulde kunne sælges eller pantsættes, men gaa udelte i Arv inden for Familien, i Almindelighed til den ældste Søn, hvis en saadan skulde findes. De øvrige Arvinger fik ingen Del i Ejendommen, men kun i hvad Bonden derudover maatte besidde. Paa den Maade kunde det undgaas, at Gaarden ved Skiftet mellem Arvingerne blev udstykket eller fik Gælden forøget. De forbigaaede smaa Søskende fik til Trøst en Ret til, ifald de uforskyldt skulde komme i Nød, da at søge hjem til Arvegaarden og faa deres Underhold dér.

Det sidste Led i Landbrugslovgivningen blev en almindelig Regulering af Fødevarernes Priser, Produktion og Forhandling. Herved skulde der være sikret Bønderne saa rigelige

Indtægter, at de kunde drive deres Virksomhed uden at ty til Optagelse af Laan. »Rentelavriet« skulde saaledes være afskaffet i det tyske Landbrug.

Den kan være svært at sige, hvad der var de egentlige Motiver til hele dette Kompleks af Landbrugslove. Hvis Maalet blot var at hæve og sikre Bondestandens materielle Kaar, maatte hele Arvegaardsordningen utvivlsomt være overflødig. En rimelig Forhøjelse af Landbrugsvarernes Priser og maaske en Gældssanering for de mest forgældede Ejendomme var i Grunden alt, hvad det Formaal krævede. Men uanset Motiverne tør det siges, at Resultaterne blev alt andet end misundelsesværdige. Forbudet mod at give Sikkerhed i Ejendommene for optagne Laan gjorde det overordentlig vanskeligt for Bønderne at faa Kredit. Det var i og for sig ogsaa Lovens Hensigt; men et Landbrug i Fremskridt kan ikke undvære at faa tilført Kapital udefra, allermindst naar der er stillet Krav om en stor Forøgelse af Landbrugsproduktionen. I Tyskland maatte man da ogsaa bekvemme sig til at lade en Række mere eller mindre offentlige Institutioner give Bønderne Laan til bestemt angivne Formaal. For at begrænse Laanelysten førtes der saa til Gengæld en meget omhyggelig Kontrol med, at Pengene ogsaa blev anvendt efter Formaalet.

**Kredit-
vanskelig-
heder.**

Nazistret.

Dette blev den anden store Ulempe ved den nazistiske Landbrugsordning: Myndighedernes Tilsyn, Reguleringer og Forbud vævede et Net omkring Bondens Person, saa han næppe kunde gøre et Skridt paa egen Haand ud over de mest dagligdags. Værst gik det naturligvis ud over Arvegaardsbønderne. Det kan være sandt, at de blev udfriet af Rentelavriet; men det var dog intet mod det Trældomsaa, Befrieren lagde paa deres Skuldre. Partivæsenet hvilede som en Forbandelse over al tysk Politik efter 1933 og bevirkede, at de faa sunde Tanker, som maatte være at finde i den omfattende Landbrugslovgivning, blev kvalt under Dynger af Korruption, Profitmageri og

Udygtighed. Landbruget blev sat under Kommando af en sand Velsignelse af »Bondeførere«, den ene højere end den anden. Til de Poster valgtes naturligvis prøvede Partifæller, og de var ofte særdeles uegnede — fallerede Gaardmænd som var sat udenfor det gode Selskab og derfor tidligt havde kastet sig i Partiets Arme.

De samme Principper fulgtes, hvor en større Landbrugsejendom udstykkedes, eller Jorden i en ny Kog skulde fordeles. Dytige og hæderlige Ansøgere blev forbigaaet til Fordel for Stympere, som kunde prale med et Parti-blem eller SS-Mærke. Og var en Arvegaard blevet ledig, fordi Besidderen var afsat som uduelig, eller der ikke fandtes nogen arveberettiget, var det overvejende sandsynligt, at de samme urimelige Hensyn vilde blive fulgt ved Valget af den nye Besidder. Paa denne Maade lykkedes det — i hvert Fald i Sydslesvig — Partivæsenet at lægge mange Hindringer i Vejen for et sundt Fremskridt i Landbruget.

Ser man paa de Resultater, de sydslesvigske Bønder naaede i Aarene indtil 1939, er der heller intet, der tyder paa, at Landbruget nu havde faaet særlig lykkelige Kaar. I Sammenligning med det danske stod nu selv Angels vidtberømte Kvægbrug langt tilbage. De smaa Anglerkøer, der var opdrættet med en ensidig Forkærlighed for Mælkeydelsen, formaaede ikke engang i denne Henseende at staa Maal med det røde danske Malkkvæg, der nu gav mest baade af Kød og Mælk. Man saa derfor i 1939 det Særsyn, at Angelboer købte røde Avlstyre paa Fyn, saa Anglerkvæget, der er en af Stamfædrene til de danske Køer, maatte se sig fortrængt i sin egen Hjemstavn af sit fremmelige Afkom.

Nazismens Tolvaarsperiode falder i to lige lange Afsnit. I de første seks Aar forberedtes Krigen. I de sidste seks blev den ført og tabt, og Tysklands Ødelæggelse blev noget nær fuldkommen.

Krig og Ødelæggelse.

Sydslesvig har kun lidt mærkværdig ringe Skade ved direkte Krigshandlinger; men alligevel er det et plyndret og hærgnet Land, der ligger tilbage, nu da Kampen er forbi. For anden Gang i vort Aarhundrede har den totale Krig forarmet Landet, denne Gang endnu grundigere end i Aarene 1914 --18. Jorderne har i mange Aar ligget hen uden tilstrækkelig Gødning, og Mangelen paa Arbejdskraft er blevet stadig mere alvorlig. Gamle Folk og Børn i Forbindelse med modvillige Krigsfanger har i de senere Aar maattet udføre Størstedelen af Landbrugsarbejdet. Besætningerne er skrumpet ind, og Bygninger og Maskiner er gaaet i Forfald. Det sidste gælder naturligvis ogsaa Byerhvervene. Varemangelen, der var grundigt forberedt før Krigen, skaffede snart Handel og Haandværk jammerlige Kaar. Og i de sidste Krigs-aar har man som Led i den totale Mobilisering simpelthen lukket et meget stort Antal smaa Virksomheder. Dertil kommer, at Tusinder af Mænd i den mest arbejdsdygtige Alder er faldet, og at de unge ikke kender anden Haandtering end den at være Soldater. Skal Genopbygningen foregaa under tysk Overhøjhed, vil den yderligere i mange Aar blive hæmmet af de tunge Byrder, som ved Freden vil blive lagt paa det slagne Tyskland. Og tungest bliver maaske Bevidstheden om at høre til et Land, der har forbrudt Retten til selv at raade for sit Liv og virke i Frihed og med lige Ret blandt Folkene.

Fremtiden.

Bort fra Tyskland.

Forudsætningen for dette Kapitels Overvejelser er, at Sydslesvig nu skilles fra Tyskland, og at vi fra dansk Side gør et ærligt Arbejde for at føre Sydslesvigerne tilbage til deres eget Folk. Der hersker vist Enighed i Danmark om, at Prøjsens Erobring af Søn-

derjylland i 1864 var en ren Voldsdaad, og at der ikke kan grundes nogen Ret paa den. Hovedsynspunktet for den danske Politik i Sydslesvig maa derfor blive, at den Tyskhed, som er vandret ind og har bredt sig i Ly af Erobringen, ikke kan have samme Krav paa fortsat at udfolde sig i Landet som de Slægter, der stammer fra den danske Tid, de være sig af dansk eller tysk Afstamning.

Spørgsmaalet er nu, hvordan den økonomiske Politik i Sydslesvig skal lægges til Rette.

Det vil fremgaa af de foregaaende Kapitler, at Landet ingenlunde har spundet Guld paa at være en Del af det tyske Rige, og vi kan roligt gaa ud fra, at det i Fællesskab med Danmark vil faa fuldt saa gode Kaar, som det vil have i Tyskland. Men i Overgangs-aarene vil der komme Vanskeligheder, dels paa Grund af Krigens Forarmelse, og dels fordi Næringslivet i Sydslesvig som Helhed er et Par Skridt bagefter det danske i Udvikling. Fra Nordslesvigs Genforening i 1920 og Aarene derefter har vi et rigt Erfaringsmateriale om en saadan Overgangstids Problemer, og det vil sikkert være rigtigt at gribe ind med en hurtig og rundelig Hjælp uden smaaligt at skele til Omkostningerne. Det er klart, at man ikke kan og heller ikke skal prøve at gøre Folk til Danskere ved Bestikkelse; men gode økonomiske Forhold i Landsdelen vil jævne Vejen for det folkelige Arbejde, hvis Resultater til syvende og sidst skal afgøre Sydslesvigs Forhold til Danmark.

Ud fra disse Forudsætninger skal der i det følgende peges paa nogle af de økonomiske Problemer, der vil rejse sig, hvis vi skal i Gang med denne Opgave, der bliver den største for det danske Folk i vort Aarhundrede.

Land og Folk.

Der er paa de foregaaende Sider i den historiske Fremstilling skrevet adskilligt om Sydslesvigs Land-

skab og Befolkningens Næringsliv. Her skal endnu tilføjes nogle Oplysninger om Landet og Befolkningen efter de nyeste Tal, der foreligger.

Det sydslesvigske Landskab med alle Vesterhavserne har et samlet Areal af godt 5.000 km², d. v. s. som Fyn, Lolland-Falster og Møn tilsammen. Befolkningen tæller i Øjeblikket formentlig ca. 325.000 Personer (bortset fra Rendsborg), og netop saa mange bor der alene paa Fyn. I Sydslesvig giver det en Befolkningstæthed paa ca. 65 pr. km². Den ligger adskilt under den danske, som er 90; men tager man Jylland for sig, finder man der kun 58 Personer paa en km², altsaa lidt mindre end i Sydslesvig.

By og Land. I 1933 boede 40 pCt. af Sydslesvigs Befolkning i de paa Side 13 nævnte Byer. Lidt over Halvdelen havde hjemme i Flensborg (66.500 Indb.), medens Slesvig (20.700 Indb.), Husum (10.900 Indb.) og Egernførde (7.800 Indb.) rummede det meste af den øvrige Bybefolkning. Det er Byerne, der har modtaget Størstedelen af Indvandringen sydfra siden 1864, og det bliver især fra dem, Strømmen igen vil gaa bort, naar Landet ikke længere hører til Tyskland. Landbefolkningen er i højere Grad bosiddende fra gammel Tid, og det lønner sig derfor at se lidt paa, hvordan den fordeler sig paa Sydslesvigs forskellige Egne.

Angel er overvejende tæt befolket. Jorden er — bortset fra de østlige Egne — delt op i smaa og middelstore Brug, og der findes store Landsbyer med Haandværk og Handel. Helt anderledes bliver Billedet, naar man gaar over Slien til Svans og videre mod Syd til Jærnvæd. Her hører Jorden som nævnt til store Godser, Landsbyerne er faa, og disse Egne er trods deres Frugtbarhed kun tyndt befolkede. Det samme gælder hele Midterlandet, især oppe i Nærheden af den nuværende Grænse, hvor Sydslesvigs mest øde Egne er at finde. Jorden er her saa ufrugtbar, at den ikke kan føde nogen talrig Befolk-

ning. Vel er der endnu Hede og Mose, som kan opdyrkes og give Plads for nye Hjem; men man maa sikkert regne med, at disse Egne langt ud i Fremtiden skal være temmelig tyndt befolkede. Paa Vestkysten ser det broget ud. Ejdersted har Landets frugtbarste Jord, men er paa Grund af den ekstensive Driftsform særdeles tyndt befolket. Det samme gælder en Del af de rene Marskegne længere nordpaa. Men i Grænseområdet mellem Marsken og Slettelandet er Jorden frugtbar og velegnet til Kornavl og Mejeribrug. Her ligger en lang Række Landsbyer med en forholdsvis talrig Befolkning. Gaar man mod Nord, viser det sig, at jo nærmere man kommer op i Nærheden af den nuværende Grænse, des sparsommere bliver Bebyggelsen og Folketætheden. Om Vesterhavssøerne gælder det, at de fem store alt i alt er forholdsvis tæt befolkede, dels fordi Jorden er udstykket i smaa Brug, og dels fordi Sommerens Badegæster skaber Erhvervsmuligheder for en anselig Befolkning.

Det er ofte sagt, at Sydslesvig er et Landbrugsland, og Opgørelserne over Befolkningens Fordeling efter Erhverv bekræfter den Tale. Landbruget beskæftiger adskilligt flere end Industri, Haandværk og Handel tilsammen. I Danmark, som vi ogsaa længe har været tilbøjelige til at betragte som et Landbrugsland, giver alene Haandværk og Industri nu Arbejde til adskilligt flere end Landbruget. En Genforening med Sydslesvig vilde altsaa først og fremmest betyde et Tilskud til den danske Landbrugsbefolkning. Sydslesvigs Bidrag til den danske Produktion vilde ogsaa især bestaa af Fødevarer som Kød, Korn, Smør og Flæsk.

Erhvervsfordelingen.

Byerhvervenes Fremtid.

Byerne i Sydslesvig har ikke haft gode Kaar under det tyske Styre. Spørgsmaalet er nu, hvilken Fremtid de kan vente sig, hvis de kommer med i det danske Fællesskab. For Flensborg vil det være af stor

Flensborg.

Betydning, at Skaden fra 1920 gøres god igen. Byen har aldrig forvundet Tabet af sit halve Opland; men nu vil baade Handel og Haandværk og en Del af Industrien have Mulighed for at tilbageerobre noget af det tabte. Rigtignok er Aabenraa og Sønderborg siden 1920 i høj Grad traadt i Flensborgs Sted, saa hvad der er mistet kan kun genvindes i ærlig Kappelstrid; men den store By vil altid have nogle Fortrin frem for de smaa. Ikke mindre vil det betyde for Flensborgs Handel og Industri, at hele det sydslesvigske Omraade bliver rensat for Konkurrencen fra Kiel og Hamborg, naar Ejderlinjen igen er det tyske Riges Nordgrænse.

Om Flensborgs Mulighed for at drive Udenrigshandel er det svært at udtale sig. Vi ved endnu for lidt om, hvordan Udenrigsomsætningens Kaar bliver efter Krigen. Men det er i hvert Fald sikkert, at Danmarks Interesser gaar i Retning af den størst mulige Handel mellem Landene. Som et særligt Omraade, hvor Flensborgs Købmænd naturligt kommer til at gøre sig gældende, kan nævnes den store Import af Kunstgødning og Foderkager, som bliver nødvendig, naar Sydslesvigs Landbrug skal omlægges til intensiv Drift efter det danske Mønster.

Flensborg vil sikkert faa gode Muligheder for paa ny at skaffe sig en anselig Handelsflaade og Skibsfart. Danmark har forholdsvis en langt større Skibsfart — baade inden- og udenrigs — end Tyskland og de fleste andre Lande i Verden, og Flensborg har gode Traditioner for Sejlads og et stort Værft, der kan tage sig af Nybygning og Reparation. Der er Grund til at tro, at Østersøskibsfarten vil blomstre op efter Krigen, naar vi igen kan knytte Forbindelserne med Sverige, Finland og Polen, og naar Rusland for Alvor træder ind i Samvirket med de andre Østersølande. Her faar bl. a. Flensborgs Handelsflaade sin Chance.

Den store Industris Fremtidsudsigter kræver en

nære indgaaende Undersøgelse, end her er Plads til. Afgørende bliver det, hvordan Skibsværftet kan klare sig. Det vil sikkert være nødvendigt at ekspropriere den tyske Kapital i Værftet og enkelte andre store Virksomheder og føre dem over paa rent danske Hænder. Betalingsspørgsmaalet kan ikke volde nogen Vanskelighed, da Nationalbanken jo under Krigen har opsamlet vældige Tilgodehavender i tyske Mark. Iøvrigt viser Erfaringerne fra de sidste 75 Aar, at et dansk Skibsværft har gode Chancer for at gøre sig gældende paa Verdensmarkedet. I de første Aar vil der være nok at gøre med at erstatte den danske Handelsflaades Tab under Krigen, og vilde det ikke ogsaa være naturligt at lade den gamle danske By Flensborg arbejde med paa Genopbygningen af den danske Orlogsflaade? Fra den tyske Tid har Værftet utvivlsomt Erfaringer for den Slags Opgaver.

Flensborg bliver naturligvis Sønderjyllands finansielle Centrum. Den danske Unionbank, der har formaet at holde sig i Live ogsaa efter 1920, vil opleve en ny Tid. Det vil næppe heller vare længe, før de københavnske Storbanker opretter Filialer i Byen eller overtager de tyske Pengeinstitutter. Og Nationalbankens gamle Filial fra 1844 maa genoprettes og udstyres med rigelige Pengemidler og en Frihed til at virke, som svarer til de store Opgaver i Sydslesvig. Den danske Stat overtager selvfølgelig de militære Anlæg overalt i Landet, og da Sydslesvig vel bliver det vigtigste danske Forsvarsomraade, vil der naturligt blive Brug for baade Kaserne, Flaadestationer og Flyvepladser.

Slesvig, Husum, Egernefærde og alle Smaabyerne vil næppe mærke saa meget til Nyordningen. Deres Næringsliv er overvejende lokalt bestemt og vil især blive paavirket af de Kaar, Landbruget faar. De vil dog ligesom Flensborg have Fordel af, at Konkurrencen fra Kiel og Hamborg bliver udelukket. For Tønnings Vedkommende kan der

Købstæder
og Flækker.

blive Tale om dybtgaaende Overvejelser. Byen har tidligere været vor vigtigste Vestkysthavn, og det er et Spørgsmaal, om det ikke vilde være fordelagtigt igen at gøre den til en Udfaldsport mod Vest og Syd. For Grænsekampen vilde det i hvert Fald være en stor Fordel, om dansk Arbejdskraft og Kapital i rigelig Mængde strømmede ned og indledte et nyt Kapitel i den lille Bys bevægede Historie.

Vestkystens Badesteder kommer efter Krigen naturligvis til at savne den aarlige Invasion af tyske Turister. Der er ingen særlig Grund til at beskytte den tyske Forlystelseskapital i Vesterland og Vyck; men da Badegæsterne ogsaa spiller en Rolle for den bosiddende frisiske Befolkning, kunde man fra dansk Side med god Ret gøre en Indsats for at skaffe Erstatning for de udelukkede Tyskere. Det vilde være helt rigtigt, om »Dansk Folkeferie« satte sig fast paa Sild, Før og Amrom og hver Sommer hentede Tusinder af danske Menigmand til Landet. Det vilde medvirke til at udbrede den Forstaaelse og Kærlighed til Sydslesvig, som er aldeles nødvendig, hvis Arbejdet dernæd skal lykkes.

Landbrugets Kaar under de nye Forhold.

De største Opgaver forestaar inden for Sydslesvigs Hovederhverv, Landbruget. Bønderne dernede kommer først og fremmest til at dele Kaar med de danske, og hvad det vil sige er endnu usikkert. Det bliver en af Efterkrigstidens vigtigste Opgaver herhjemme at afbalancere Forholdet mellem Land og By; men da Landbruget arbejder for Verdensmarkedet, faar det tildels sine Kaar bestemt udefra. Her er det endnu uhyre svært at spaa om Udsigterne; men et vist Lyssyn er næppe uberettiget fra dansk Side. Meget tyder paa, at Udviklingen gaar i Retning af en stigende Levestandard for de brede Befolkningslag i Europas Lande, og dermed vil uvægerligt følge et

større Forbrug af de forædlede dyriske Produkter Smør, Flæsk, Kød og Æg. Saa længe de danske Bønder kan ligge i Spidsen med Hensyn til Dygtighed og Organisation, tør man derfor ogsaa vente, at Verden vil lønne dem rimeligt for deres Arbejde.

Men Sydslesvigs Bønder har ogsaa en særlig Opgave. Først maa de genoprette den Skade, som under Krigen er sket paa Jord, Bygninger og Inventar. Naar det Maal er naaet, maa de i Gang med at omlægge Produktion og Afsætning efter det danske Mønster. Det betyder ikke en fuldstændig Omvæltning; men det betyder et godt Skridt videre ad en Vej, som de allerede længe har vandret paa. Besætningerne af Kreaturer, Svin og Høns maa forøges, og Græsarealerne maa indskrænkes til Fordel for Roer og Foderkorn. Bygningerne maa gøres større, og der maa indkøbes mere Kraftfoder og Kunstgødning. Ogsaa Mejerierne maa i Aarenes Løb moderniseres, gøres større og færre i Antal, saa Smørret kan blive af høj og ensartet Kvalitet.

Den største Vanskelighed — som endnu ikke er overkommet i Nordslesvig — bliver den, at de sønderjydske Ejendomme ofte har Jorden liggende i mange Smaastykker med lang Afstand imellem. Det forøger i højeste Grad Vanskelighederne ved Malkning og Transport af Mælken. En virkelig dybtgaaende Løsning, som maa gaa ud paa Ombytning af Jorderne og Gaardenes Udflytning fra Landsbyerne, er en Opgave paa langt Sigt.

Det danske Bidrag til Landbrugets Omlægning maa blive Raad og Vejledning af sagkyndige samt en rigelig Kreditgivning til lav Rente. Der kan næppe være noget betænkeligt ved at give Bønderne Laan, naar Pengene bruges til Forbedring af Driften, og Renten holdes paa et rimeligt Niveau.

Men den vigtigste Opgave for den økonomiske Politik bliver uden al Tvivl at gennemføre en storstilet Udstykning. I det gamle Land kan man med Føje tale baade for og imod Udstykning; men i Syd-

Genopbygning og Omlægning af Driften.

Billige Laan.

Udstykning.

slesvig kan intet være vigtigere end Oprettelsen af nye danske Hjem i Hundredvis. Og det er saa heldigt, at Mulighederne foreligger i rigt Maal.

Gentagne Gange i denne Fremstilling er Opmærksomheden henledt paa Svans og Jærned, hvor Godserne beslaglægger vældige Omraader, og Befolkningstætheden kun er ringe. Indehaverne er ofte Holstenere, Meklenborgere og andre Udlændinge, som næppe længere har Krav paa særlig Beskyttelse i Sydslesvig. Det vil være naturligt, at Staten overtager mange af disse Ejendomme mod Erstatning og gennemfører en stort anlagt Bosættelse nordfra. Netop i disse sydlige Egne vil det give Grænsekampen en uvurderlig Støtte, at Hundreder af rød-hvide Huse og Gaarde skyder op som Hjemsteder for dansk Tale og Folkeliv.

Efter Opgørelsen i 1933 er der alene i Egernførde Amt godt og vel 100 Godser (over 100 ha) med et samlet Jordtilliggende af næsten 30.000 ha. Der skal ikke megen Hovedregning til at indse, hvilke Muligheder for Udstykning her foreligger. Gaar man længere vestpaa i Bæltet Nord for Ejderen, finder man vel ikke saa skæv en Jordfordeling; men noget vil kunne naas ved Udstykning, og andre Ejendomme kan tilvejebringes ved Opdyrkning af Hede og Afvanding af Moser og Enge. Naar det tyske Herredømme ophører, faar Staten naturligvis Raadighed over de prøjsiske Domænegaarde, som endnu er tilbage i Sydslesvig. Ogsaa de kan afgive Jord til Udstykning.

Men hvor finder man Folk, som kan overtage de mange nye Ejendomme? Mandefaldet under Krigen og den nødvendige Udvisning af Banditter og fremmede, som er indvandret sydfra efter 1864, vil sikkert bevirke, at den sydslesvigske Befolkning faar svært nok ved at besætte de Ejendomme, som allerede nu er til Stede. Spørgsmaalet er saa, om det bliver muligt at skaffe et tilstrækkeligt Antal dygtige Folk nordfra. Hertil er at sige, at vi i Øjeblikket har

et meget stort Behov. for nye Ejendomme, da Udstykningen næsten er gaaet i Staa under Krigen. Og der er jo ikke noget i Vejen for at gøre Bosættelsen i Syd-slesvig særlig tillokkende ved at stille Jorden billigt til Raadighed og skaffe fordelagtige Laan til Bygninger og Besætning. Er der Enighed om, at Opgaven er livsvigtig, kan den ogsaa løses.

Det er af stor Betydning, at der gaas hurtigt og energisk frem med Oprettelsen af nye danske Hjem i Bæltet Nord for Ejderen. Men i Jordspørgsmaalet maa der ogsaa arbejdes paa langt Sigt. Der maa stadig spindes nye Traade, som efterhaanden knytter Syd-slesvig uløseligt til det øvrige Danmark. Derfor maa **Landvindingen i Vadehavet** drives med en Kraft og Beslutsomhed, som ikke lader de nazistiske Anstrengelser noget efter. I Førstningen bliver Opgaven især at genoprette, hvad der er gaaet til Spilde i Krigsaarene. Men i Aarenes Løb vil der blive Mulighed for at inddige nye Omraader, saa Danskere og Frisere kan bosætte sig mellem hinanden paa Jord, der er vundet fra Havet. Det er det forjættende ved disse Foretagender, at de næsten ikke kræver andet Raastof end menneskelig Arbejdskraft, og den er der normalt ikke Mangel paa i Danmark.

**Ny Jord
under
Ploven.**

Især i de første Efterkrigsaar, da de hjemvendende Soldater og den almindelige Opløsning i Sydslesvig let kan give Anledning til Arbejdsløshed, vil det være en stor Fordel at have disse vældige Arbejdsreserver parat lige uden for Døren. Men ogsaa paa langt Sigt er der god Grund til at forsætte denne i egentligste Forstand produktive Virksomhed. Den koster Arbejde; men Arbejdet skaber her Værdier, som er noget nær uforgængelige.

Saaledes tegner Opgaverne sig, store og smaa mellem hinanden, ved en første hastig Gennemgang. Der kunde nævnes talrige andre, og det gælder om dem alle, at de maa overvejes grundigere, end det kan ske her. Men Spekulationerne maa ikke forhindre, at der

bliver taget fat med Energi og uden Omsvøb, naar Tiden er inde. Tysk Propaganda har gennem flere Aarhundreder holdt Sydslesvigs Befolkning i den sorte Uvidenhed om dens egen Oprindelse og om alt, hvad der er dansk. Meget vil afhænge af det første Møde med den ægte, utilslørede Danskhed. Evner vi at forbinde det hensynsfulde og rimelige med det maalbevidste og beslutsomme, vil meget være vundet for al Fremtid.

Her, hvor det endelige Maal er at genvinde baade Sydslesvigs gamle Land og den gamle danske Befolkning, vil det være lige forkert at under- og overvurdere det, der kan naas med den økonomiske Politiks Midler. Skal Opgaven lykkes, maa Forudsætningen være, at selv fire Aarhundreders Fortyskning ikke har evnet at udrydde det medfødte danske Sind. Det er et Spørgsmaal om noget faktisk, som intet økonomisk Indgreb nu kan lave om paa. Men selv om Muligheden er til Stede, behøver den ikke at blive til Virkelighed. Her ligger vort Ansvar i Dag. Vi maa gøre vort yderste for, at al vor Færd i Sydslesvig bliver præget af det danske med dets lykkelige Forening af Styrke og Mildhed. Det gælder ikke mindst den Lovgivning og Administration, der skal raade for Landets økonomiske Liv, naar Sydslesvigs Stilling er blevet en anden.

Saglig Oplysning om Sydslesvig!

Heimdalskrifterne er en Serie Skrifter udgivet af Studenterforeningen Heimdal, der i kort og klar Form giver Dem den nødvendige Viden om det sydslesvigske Spørgsmål. Det er et Emne, der i stigende Grad drøftes udover Landet, og som enhver Borger måske en Dag må tage personlig Stilling til. Retten til at være medbestemmende om vor Grænsepolitik må også medføre en Pligt til at skaffe sig det Kendskab til Forholdene, som mange endnu savner.

1. **Universitetsmanuduktør, cand. polit. H. Engberg-Pedersen: SYDSLESVIGS NÆRINGS LIV I 100 ÅR.** (Hagerup).
2. **Overassistent Johan Ernst Christiansen (Søn af Ernst Christiansen, Flensborg Avis' Redaktør i 44 År): SYDSLESVIG 1920—45.** (Hagerup).
3. **Rektor Karl N. Bock, Nakskov: SPROGFORHOLDENE SYD FOR STATSGRÆNSEN.** (Hagerup).
4. **Cand. mag. Knud Fanø: GRÆNSESPØRGS MÅLET 1918—20.** (Hagerup).
5. **Forfatteren cand. mag. Jørgen Hatting: SØNDERJYLLAND GENNEM 1000 ÅR.** (Hagerup).
6. **Redaktør Kaj Edvard Larsen, Sønderborg: NORDSLESVIG 1920—45.** (Folkung-Forlaget, Gråsten).
7. **Sekretær cand. jur. Frants Thygesen (den nye Leder af Dansk Generalsekretariat i Flensborg): SYDSLESVIG I DAG OG I MORGEN.** (Hagerup).

Særlig opsigtsvækkende er det, at der udsendes en helt ny, forkortet og ajourført Udgave af **Cl. Eskildsens** berømte Bog: **DANSK GRÆNSELÆRE.** (Reitzel).

Skrifterne kan købes hos alle Boghandlere.